

Висновки. Багатомовність, що історично склалася на території України, потребує обґрунтованого та толерантного вирішення проблем, які виникають у зв'язку з її об'єктивним існуванням. Так склалося історично, що державна та рідна мова в нашій державі для багатьох людей не є тотожними поняттями, а незнання значення цих понять призводить до непорозуміння і спекуляцій. Рідну мову людина вивчає найпершою і надалі використовує

у повсякденному житті, нею мислить, однак не завжди володіючи державною мовою. Будь-яка держава має державну мову (а то й не одну), а громадянин повинен вільно володіти нею. Аналіз законодавства дозволяє говорити про те, що сьогодні в Україні створено правове підґрунтя для забезпечення дотримання принципу державної мови у законодавчій сфері та при здійсненні судочинства як головного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрович В.С., Балушок В.Г. Історія української культури : у 2 т. / НАН України, 2001. 846 с.
2. Борисенко В. Анти. Руси. Українці. *Віче*. 1993. № 6. 638 с.
3. Городовенко В. Принцип державної мови судочинства і діловодства в судах України: проблеми правозастосування. *Вісник Академії правових наук України* 2011. № 4. С. 161–169.
4. Доценко О. Правове регулювання статусу української мови (діахронічний аспект). *Українознавство*. 2006. № 1. С. 153–161.
5. Закон України від 02 червня 2016 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів». URL: zakon.rada.gov.ua/go/2453.
6. Конституція України / *Відомості Верховної Ради України*. 28 червня 1996 р. URL: zakon.rada.gov.ua.
7. Курило В.І. Українська мова в українському суспільстві : погляд правознавця. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 163–167.
8. Макарчук С.А. Писемні джерела з історії України : курс лекцій. Львів : Світ, 1999. С. 55.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Київ : Либідь, 2002. Т. 1. До середини XVII ст. С. 96.
10. Українська культура: лекції за ред. Д. Антоновича. Київ : Либідь, 1993. С. 223–224.
11. Фартушний А. Українська культура. Ч. 2. Культура українських земель у складі Великого князівства Литовсько-Руського та Речі Посполитої. Львів, 2000. С. 13.

УДК 342

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

CRITERIA FOR THE CLASSIFICATION OF STATE FUNCTIONS

Марушак О.А.,

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівського національного технологічного університету*

Статтю присвячено критеріям класифікації функцій держави. Функції держави є невід'ємною складовою частиною юридичної науки, які можна визначити як динамічні, властиві конкретному історичному етапу основні напрями діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення, покликані реалізовувати управління суспільством та поставлені перед нею цілі і задачі. Функціональні особливості держави дозволяють зрозуміти не тільки державу конкретного типу в ту чи іншу епоху, а й т. зв. державність того чи іншого суспільства. Спостерігаючи, як розвивалася й еволюціонувала держава, можна визначити характер і ступінь зміни її діяльності в суспільстві, трансформації її органів і акценти їх пріоритетів у соціальних сферах життєдіяльності. Ці параметри з'ясовуються за тими позитивними або негативними результатами, які об'єктивовані зовні (безпекою, умовами розвитку, матеріальним добробутом людей та ін.), за самим ставленням суспільства до ролі держави в його житті. Як і саме поняття, так і класифікація функцій держави є предметом дослідження багатьох вчених-правників і залишається завжди актуальною проблемою правової науки за рахунок динамічності та змінюваності самої категорії функцій держави. Сьогодні критерії класифікації функцій держави – одна із найбільш дискусійних категорій у державознавстві. Всі традиційні критерії, які не піддавалися сумніву протягом багатьох років – за формами діяльності, за тривалістю дії, на основні і неосновні, на класові і загальносоціальні, і навіть загальноприйнята класифікація функцій держави на внутрішні та зовнішні, сьогодні втрачають свою актуальність і значення. Внаслідок уніфікації критеріїв класифікації функцій держави найбільш правильною актуальною є класифікація функцій держави за об'єктом (за сферами суспільного життя), яка дасть можливість класифікувати функції конкретної держави.

Ключові слова: держава, функції держави, цілі держави, класифікація, управління, державознавство, право.

The article is devoted to the existing criteria of classification of state functions. The functions of the state are an integral part of the legal science, which can be defined as dynamic, inherent in a particular historical stage of the main activities of the state, expressing its essence and social purpose, designed to implement the management of society and its goals and objectives. The functional features of the state allow us to understand not only the state of a particular type in a particular era, but also the so-called statehood of a society. Observing how it developed and evolved into the state, it is possible to determine the nature and degree of change in its activities in society, the transformation of its organs and the emphasis of their priorities in the social spheres of life. These parameters are found out for those positive or negative results that are objectified from the outside (security, development conditions, material well-being of people, etc.), in the very attitude of society to the role of the state in their lives. The functions of the state are an integral part of legal science, which can be defined as dynamic, inherent in a particular historical stage, the main directions of the state, expressing its essence and social purpose, are designed to implement the management of society and its goals and objectives. As the concept itself, and the classification of the functions of the state is the subject of research of many legal scholars, and is always an urgent problem of legal science, due to the dynamism and variability of the category of state functions. Criteria for the classification of functions of state today is one of the most controversial categories in theory of state. All the traditional criteria that have not been questioned for many years on the forms of activity, the duration of action, the basic and non-basic, class and social, and even the generally accepted classification of the functions of the state on the internal and external, today lose their relevance and importance. As a result of unification of criteria of classification of functions of the state, the most correct and actual is classification of functions of the state on object (on spheres of public life) that will allow to classify correctly functions of the concrete state.

Key words: state, functions of the state, goals of the state, classification, management, legal, law.

Постановка проблеми. Функції держави є невід’ємною складовою частиною юридичної науки. Їх можна визначити як динамічні, властиві конкретному історичному етапу основні напрями діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення, покликані реалізувати управління суспільством поставлені перед нею цілі та задачі [1, с. 20]. Функціональні особливості держави дозволяють зрозуміти не тільки державу конкретного типу в ту чи іншу епоху, а й т. зв. державність того чи іншого суспільства. Спостерігаючи, як розвивалася й еволюціонувала держава, можна визначити характер і ступінь зміни її діяльності в суспільстві, трансформації її органів і акценти їх пріоритетів у соціальних сферах життєдіяльності. Ці параметри з’ясовуються за тими позитивними або негативними результатами, які об’єктивовані зовні (безпекою, умовами розвитку, матеріальним добробутом людей та ін.), за самим ставленням суспільства до ролі держави в його житті [2, с. 110]. Як і саме поняття, так і класифікація функцій держави є предметом дослідження багатьох вчених-правників і залишається завжди актуальною проблемою правової науки за рахунок динамічності та змінюваності самої категорії функцій держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні роки функції держави та критерії їх класифікації були об’єктом дослідження багатьох вчених: С.С. Алексєєва, М.І. Байтіна, А.Б. Венгерова, О.В. Малько, Г.Н. Манова, М.М. Марченко, М.І. Матузова, А.Д. Машкова, Н.М. Оніщенко, В.В. Лазарева, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка та ін. Незважаючи на ґрунтовний науковий інтерес до цієї тематики, це питання потребує регулярного якісного доопрацювання у зв’язку з динамічністю та змінюваністю наукової категорії. Методологічною основою нашого аналізу стали як загальнотеоретичні дослідження, так і спеціальні, зокрема порівняльно-правовий, діалектичний та історичний методи.

Метою дослідження є змістовне дослідження критеріїв класифікації функцій держави, а саме окреслення критеріїв класифікації функцій держави, їх аналіз і встановлення їх відповідності сучасним тенденціям державного функціонування.

Виклад основного матеріалу. Оскільки функції держави дуже розгалужені, то і класифікуються вони відповідно за різними критеріями. Тут варто зауважити, що не існує єдиної структури, а одна і та сама функція може підпадати під різні критерії класифікації.

Дуже розповсюдженою в наукових джерелах класифікація функцій держави за формами діяльності, заснована на принципі розподілу влади.

Ця класифікація відображає механізм реалізації державної влади. Кожна з них здійснюється сукупністю державних органів, що належать до однієї з гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової [3, с. 100]. Зазвичай виділяють законодавчі (правотворчі), управлінські (виконавчі), правоохоронні, в т. ч. судові, й інформаційні функції. Інформаційна функція характеризує діяльність засобів масової інформації, має свій зміст, структуру і способи забезпечення [4, с. 36].

Класифікація функцій, що спирається на поділ влади, не у всіх вчених-юристів викликає визнання. Справа в тому, що це, як вважають багато вчених, власне, не функції держави, а функції здійснення державної влади або гілок влади: правотворчість, керування, судова діяльність та ін. Відбувається, на їхню думку, змішування функцій держави і державної влади. Функції ж держави – це діяльність держави у своїй цілісності, з єдиною політичною, структурною, територіальною організацією [5, с. 155–156; 6, с. 46]. Також нами було встановлено, що ідеї такої класифікації були зароджені у Ш.Л. Монтеск’є та дістали подальшого розвитку у працях Георга Еллінека, і функції держави за цією концепцією прирівнювалися до функцій державної влади або ж до функцій конкретної гілки влади.

Із розвитком державності така концепція втратила свою актуальність [7, с. 63].

Враховуючи наукову і практичну значимість цієї позиції, необхідно взяти до уваги дискусійність питання про кількість «гілок влади» та критерії їх відокремлення. З цієї причини кількість функцій у державах різна. Так, у деяких країнах (Нікарагуа, Бразилії, Колумбії, Алжирі та ін.) на конституційному рівні закріплені не звичні три гілки влади, а чотири, п’ять. Крім того, ця класифікаційна версія не зовсім стосується держав, які не сприйняли ідею про розподіл влади [2, с. 114–115]. У цьому контексті слід ще раз звернути особливу увагу на інформаційну функцію, що характеризує діяльність четвертої влади – засобів масової інформації. Вона має свій зміст, способи і структури, своє забезпечення. Специфіка цієї функції полягає у способах її впливу на суспільство: цілеспрямована інформованість населення, а часом і маніпулювання суспільною свідомістю, інші способи передачі інформації створюють необхідні умови для існування і функціонування інших галузей влади, усієї держави [5, с. 155].

Наступним доволі розповсюдженим критерієм класифікації функцій держави є тривалість дії. За тривалістю дії функцій держави поділяються на постійні та тимчасові. Перші виконуються державою протягом тривалого часу і найчастіше притаманні державі на багатьох стадіях її існування, другі зумовлені специфікою суспільного розвитку на певних етапах і в міру зникнення такої специфіки втрачають своє значення [8, с. 73; 2, с. 101; 5, с. 154].

Подібна класифікація також найбільш продуктивна для вивчення функцій конкретної держави. Розглядаючи функції держави як абстрактної моделі, складно виявити тимчасові функції. Крім того, оперувати категоріями «постійне» і «тимчасове» стосовно державно-правових явищ необхідно дуже обережно та виважено, оскільки держава і право самі по собі володіють певною рухливістю [2, с. 113–114].

На нашу думку, така класифікація не є коректною, тому що «тимчасовість» не може бути притаманною державному функціонуванню.

Як приклад тимчасових найчастіше наводять функції, «які виконуються за надзвичайних умов, викликані екстремальними обставинами» [4, с. 35]. До таких надзвичайних умов зазвичай відносять ліквідацію стихійного лиха, масштабних катастроф, антиконституційних виступів [9, с. 154]. Але сьогодні у кожній сучасній державі є спеціальне відомство, найчастіше це міністерство надзвичайних ситуацій, яке реалізує державну політику з наглядом та контролем в галузі цивільної оборони, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, забезпечення пожежної безпеки та безпеки людей на водних об’єктах та ін. Таким чином, можна говорити про «постійність» цієї діяльності, тільки постає питання, до якої конкретно функції держави ця діяльність належить. Що стосується ліквідації антиконституційних виступів, як і у випадку з ліквідацією стихійних лих і масштабних катастроф, у державах є спеціалізовані органи державної безпеки, які повинні попереджати та ліквідовувати замаху на конституційний лад на стадії підготовки, та постійно діючі спеціальні військові формування з правоохоронними функціями (наприклад національна гвардія, внутрішні війська) та інші формування спеціального призначення. Таким чином, ці дії можна віднести до правоохоронної функції.

Ще один приклад, наведений відомим вченим В.Є. Чиркіним, – «створення ракетно-ядерної промисловості («ядерного щита») в СРСР під час гострого протистояння («холодна війна») із західними державами» [10, с. 101]. З цієї думкою важко погодитися, оскільки створення «ядерного щита» мало значення як оборонне, так і політичне. Цю дію можна швидше віднести до завдань держави на певному історичному етапі, а функції

держави покликані це завдання реалізувати, адже категорія функції держави логічно виходить із ланцюга «цілі – задачі – функції», де функції є засобом реалізації цілей і задач. У цьому контексті можна навести ще один приклад – на основі оборонної функції. У всіх сучасних держав є оборонне відомство, яке реалізовує державну політику в сфері оборони на постійній основі, а не лише у разі збройних конфліктів.

Аналіз вищенаведених прикладів дозволяє дійти висновку, що цей критерій класифікації не актуальний і не доречний щодо державної функціональності. Це також пояснюється тим, що інколи відбувається «змішування понять», і те що деякі вчені відносять до функцій держави, являється не функціями, а задачами, які повинні бути реалізовані в рамках певної функції або функцій. У цьому разі має місце пріоритетність тієї чи іншої функції в певний період.

Одним із центральних критеріїв класифікації функцій держави, який відображено у науковій літературі, але не менш дискусійним є поділ функцій держави на основні та неосновні.

Звичайно, такий поділ дуже умовний. Кожна функція держави є об'єктивно необхідною. Однак на різних етапах розвитку держави можливе виділення пріоритетних напрямів, на яких варто зосередити увагу насамперед. Ці напрями стають для держави основними [6, с. 46; 11, с. 84].

Особливої уваги заслуговує положення про системний характер основних функцій. Очевидно, що для основної функції як для системи характерним є зв'язок і відносини між утворюючими її елементами, якими і є неосновні функції. Іншими словами, основні функції – це якісно нова сукупність однорідних неосновних функцій. Тобто неосновна функція виступає як складова частина системи більш високого рівня (основної функції), яка, у свою чергу, є елементом системи функцій держави загалом. Значення якої-небудь неосновної функції не є величиною постійною. Деякі неосновні функції виділяються у самостійні напрями державної діяльності, одержуючи статус основних функцій, а окремі з основних можуть перетворитися у неосновні чи взагалі зникати [12, с. 72; 13, с. 31].

На відміну від самостійних функцій, що виражають сутність і соціальне призначення держави, підфункції втілюють специфічно особливе в рамках конкретного напрямку діяльності та у впливі на суспільні відносини [2, с. 101], вони є напрямом діяльності держави, які мають локальний, вузький характер, стосуються конкретної сторони суспільного життя, конкретної соціальної групи [11, с. 84].

До головних слід відносити функції, що мають пріоритетне значення на конкретному етапі розвитку суспільства (економічну, соціальну, екологічну функції) [8, с. 73]. Похідними можна вважати функції супутнього, допоміжного або обслуговуючого характеру. Такою можна вважати функцію оподаткування і фінансового контролю, яка має допоміжну природу щодо економічної, соціальної функції, а також щодо функції забезпечення законності та правопорядку [8, с. 73]. Наприклад, в економічній функції держави можна виділити політику у сфері розвитку малого і середнього бізнесу і фермерства та ін. Неосновні функції характеризуються тим, що діяльність держави охоплює якусь одну сторону суспільного життя, а тому вона не виконується всією системою державного механізму, а лише окремими її ланками [11, с. 84].

Оскільки не існує критеріїв чіткого розподілу функцій держави на основні та не основні, постає питання, чи взагалі коректно виділяти таку категорію, як підфункції, неосновні функції, чи правильно це стосовно державної діяльності? На нашу думку, це не правильно – прирівнювати певну похідну діяльність до функції держави (навіть у контексті того, що вона не основна). Більш правильним буде говорити про напрями діяльності в межах певної

функції держави. Тут варто згадати про інший вищезгаданий дискусійний критерій класифікації функцій держави – за часом, який сьогодні також не актуальний і не доречний, але можна провести певну аналогію і дійти висновку що актуальною та доречною є саме пріоритетність певної функції держави в конкретний період, а використання категорій основної та неосновної функції некоректне щодо державної діяльності.

Ще один, не актуальний сьогодні, але доволі часто згадуваний критерій класифікації функцій держави – на класові та загальносоціальні [4, с. 35; 12, с. 72–73; 13, с. 30–31].

Класові функції – це ті напрями діяльності держави, що найбільш повно та яскраво виражають класові інтереси, волю того класу, тієї соціальної сили, групи, що панують у цьому суспільстві, захоплюють і здійснюють державну владу. Йдеться про широке розуміння класів як певних соціальних, організованих структур суспільства, де класи або інші соціальні групи протистоять один одному за економічною ознакою, за своїм відношенням до засобів виробництва. Загальносоціальні функції держави – це її діяльність з управління «спільними справами». Вони спрямовані на вирішення основних економічних, соціальних, політичних та інших завдань, які зачіпають інтереси суспільства на тривалому історичному шляху його життєдіяльності. Основні загальносоціальні функції забезпечують існування, благополуччя, а інколи і виживання самого суспільства [11, с. 84].

У класовому суспільстві, де класи або інші соціальні групи протистоять один одному насамперед за економічною ознакою, де корінні інтереси класів непримиренні, держава стає організацією політичної влади економічно панівного класу, що обслуговує його інтереси. Звідси головна функція такої держави – придушення опору експлуатованих класів або соціальних груп, що має чітко виражену класову спрямованість. Але й інші його функції також набувають певну класову забарвленість. Це стосується рабовласницького, феодального і капіталістичного (19 і першої чверті 20 ст.) суспільства. У другій половині ХХ ст. в самих класах відбулися значні зміни, з'явився середній клас – стабілізуючий фактор суспільства. Це відобразилося на функціональній діяльності держави: функції, народжені класовими суперечностями, відійшли на другий план, форми і методи їх здійснення змінилися [14, с. 147]. Цікавою є думка В.П. Малахова та В.М. Козакова. Вони, з одного боку, не заперечують теорію такого поділу функцій, але шляхом дослідження доходять висновку, що у сучасних державах загальносоціальні та класові задачі доволі тісно взаємопов'язані і не завжди протистоять одна іншій, і це надає підстави для класифікації функцій держави за єдиним загальноглобальним критерієм незалежно від його класової природи [15, с. 409].

О.В. Мелехін виділяє ще два доволі суперечливі сьогодні критерії класифікації функцій держави. По-перше на основі «територіального масштабу», в межах якого вони реалізуються (федерації та суб'єктів федерації, або як в унітарній державі, здійснюються на території єдиного і лише в адміністративному плані подільної держави). По-друге, залежно від зумовленості «природою суспільства» (функції держав експлуаторських типів, функцій держав демократичного типу, функції які витікають із природи суспільства – загальносоціальні функції) [16, с. 100].

Загальноприйнятою вважається класифікація функцій держави на внутрішні та зовнішні. Якщо в одних джерелах можна побачити це як твердження, з подальшим розподілом безпосередньо на функції [13, с. 30], то в інших ми бачимо ґрунтовну аргументацію такого поділу. Науковці стверджують, що такий поділ є класифікацією за сферами (напрямами) діяльності. Як наприклад, спрямованість діяльності держави щодо власного суспільства, особливою організацією якого є держава (внутрішні

функції), і щодо інших держав (зовнішні функції) [15, с. 407]. Це твердження загалом підтримується багатьма науковцями [8, с. 73; 13, с. 30; 12, с. 72; 4, с. 36; 9, с. 54; 17, с. 30; 2, с. 100] та ін. Окремі автори розподіл функцій на внутрішні та зовнішні аргументують сферами політичної діяльності: внутрішня і зовнішня відповідно [6, с. 46; 5, с. 154]. Для якісного розуміння цього питання варто мати на увазі, що і внутрішні, і зовнішні функції здійснюються щодо одного і того самого суб'єкта – громадянського суспільства, в якому існує держава [18, с. 629]. Окремої уваги варта думка М.М. Марченко, котрий наголошує, що поділ функцій держави на внутрішні та зовнішні залежить від цілей, важливості та соціальної значимості тих чи інших напрямів [19, с. 330].

Нині, в епоху глобалізаційних процесів, міжнародного співробітництва, та зростання ролі міжнародних організацій такий поділ, на нашу думку, втрачає свою актуальність. Ця думка підтримується багатьма науковцями. Наприклад, О.В. Зайчук стверджує, що зовнішні і внутрішні функції будь-якої держави взаємопов'язані, оскільки діяльність останньої всередині країни у сферах економіки, політики, культури й екології значною мірою залежить також від зовнішніх умов. Коли виникають такі утворення, як Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав, попередні підходи щодо поділу функцій на зовнішні та внутрішні без відповідних коментарів застосовувати не можна, оскільки названі утворення складаються із суверенних держав, але їх функції, особливо зовнішні, набувають зовсім іншого, ніж раніше, змісту [12, с. 72]. Л.О. Морозова зазначила, що зовнішні та внутрішні функції тісно пов'язані між собою, діють у певній єдності, доповнюючи одна одну. Це дало підставу деяким вченим оголосити цей поділ застарілим і стверджувати, що будь-якій державі властиві загальні функції, які здійснюються як всередині країни, так і за її межами [2, с. 101]. Логічним продовженням такої думки є твердження О.В. Малько, за яким зовнішні функції держави

тісно пов'язані із внутрішніми. Їх виконання забезпечує повноправне існування держави в сучасному світі, який дедалі більше стає взаємозалежним [17, с. 32].

Яскравим прикладом є вже вищезгадана економічна функція держави, яку традиційно відносили до внутрішніх. Сьогодні економіки всіх країн залежні від зовнішньої торгівлі та міжнародного співробітництва в економічній сфері. Також яскравим прикладом є правоохоронна функція держави. Відкритість кордонів, розвиток інституту екстрадиції, міжнародне співробітництво у правоохоронній діяльності також спростовують твердження про «внутрішність» правоохоронної функції.

Нині відбувається уніфікація критеріїв класифікації, і традиційні критерії класифікації функцій через динамічність державних процесів втрачають свою актуальність. На нашу думку, найбільш правильною й актуальною є класифікація функцій держави за об'єктом.

Об'єкт – певна сфера суспільних відносин (економіка, культура, екологія та ін.), на яку спрямований державний вплив. Об'єкти служать критерієм розмежування функцій держави, їх поділу на економічні, політичні, культурні, ідеологічні тощо [6, с. 45; 5, с. 155]. Такий критерій є універсальним і надає можливість повною мірою окреслити функціонал держави та безпосередньо класифікувати функції держави.

Висновки. Критерії класифікації функцій держави сьогодні – одна із найбільш дискусійних категорій у державознавстві. Всі традиційні критерії, які не піддавалися сумніву упродовж багатьох років – за формами діяльності, за тривалістю дії, на основні і неосновні, на класові і загальносоціальні, і навіть загальноприйнята класифікація функцій держави на внутрішні та зовнішні, – сьогодні втрачають свою актуальність і значення. Внаслідок уніфікації критеріїв класифікації функцій держави найбільш правильною й актуальною є класифікація функцій держави за об'єктом (за сферами суспільного життя), що дозволяє класифікувати функції конкретної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марущак О.А. Функції держави: визначення поняття. *Держава і регіони. Серія : Право.* 2019. № 3. С. 17–21.
2. Актуальные проблемы теории государства и права : учебное пособие / отв. ред. Р.В. Шагиева. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2011. 576 с.
3. Морозова Л.А. Теория государства и права. Москва : Юристъ, 2002. 414 с.
4. Колюшкина Л.Ю., Лавриненко Н.И., Смоленский М.Б. Теория государства и права: 100 экзаменационных ответов. Экспресс-справочник для студентов вузов. Москва : И КЦ «МарТ»; Ростов н/Д : издательский центр «МарТ», 2004. 304 с.
5. Теория государства и права: Часть 1. Теория государства / под. ред. А.Б. Венгерова. Москва : Юристъ, 1996. 256 с.
6. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
7. Марущак О.А. Формування та становлення наукової категорії «функції держави». *Форум Права.* 2019. № 55 (2). С. 59–69.
8. Теория государства и права : учебник / под ред. В.К. Бабаева. Москва : Юристъ, 2003. 592 с.
9. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учебник / под ред. В.Г. Стрекозова. Москва : Издательство «Интерстиль», «Омега-Л». 2008. 384 с.
10. Чиркин В.Е. Государствоведение : учебник. Москва : Юристъ, 1999. 400 с.
11. Кожевников В.В., Кожневский В.Б., Рыбаков В.А. Теория государства и права : учебник. Москва : Проспект, 2016. 464 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
13. Жинкин С.А. Теория государства и права: конспект лекций. Ростов н/Д : Феникс, 2015. 218 с.
14. Теория государства и права : учебник / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. Москва : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. 570 с.
15. Теория государства и права / под ред. В.П. Малахова, В.Н. Казакова. Москва : Академический Проект, Екатеринбург : Деловая книга, 2002. 567 с.
16. Мелехин А.В. Теория государства и права : учебник. Москва : Маркет ДС, 2007. 640 с.
17. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права : учебник. Москва : Юристъ, 2004. 245 с.
18. Проблемы общей теории государства и права : учебник / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. Москва : Норма, 2004. 832 с.
19. Марченко М.Н. Теория государства и права : учебник. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 640 с.